

T.JUMAMURATOVTIŇ SHÍGARMALARINDA QOLLANILGAN SINONIMLERDIŇ STILI

Xojanova Ayzada

Ájiniyaz NMPI Magistratura bólimi 2-basqish magistranti

Ilimiy basshi: Allanazarov E.E.

docent, f.i.k. Ájiniyaz atındaǵı NMPI

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704111>

Tayanch sózlar: *lingvistika, metafora, valentlik, ekvivalent, kontekst, obraz, semantika, shakl.*

Ключевые слова: *лингвистика, метафора, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, форма.*

Key words: *linguistic, metafora, language, kontekst, concerning, peculiarities, semantical, forma.*

Ulıwma lingvistika sistemasında sózlerdi jeke stillik maqsetlerde qollanıw arqalı bir neshe emocional-ekspressivlik paradigmalıq máni payda bolatuǵının, olardıń ulıwma til quralları menen birge ózine tán, stillik maqsetlerde keń qollanılatuǵın birliklerine iye ekenligin kórsetip, bunday ulıwma xalıqlıq til tarawların til stili dep atap ótedi. Stil sóziniń til iliminde jumsalıwı keyingi ásirlerde payda bolıp, rus ilimpazı, akademik V.V.Vinogradov til stilin kórkem ádebiy sóylemge yáki jazıwǵa, hár qıylı turmıshlıq sfepaǵa, qandayda bir jámiyetlik jaǵdayǵa sáykes semantikalıq hám estetikalıq jaqtan qabıllanǵan, emocional-ekspressivlik til qurallarınıń sisteması sıpatında qaraydı. A.İ.Efimov - stil-bul til qurallarınıń qollanıw nızamlıqları, jámlesiw xarakteri, ózgeshe quramı arqalı ajıralatuǵın tildiń tariyxıy dáwirler dawamında dóregen tarmaqları,- dep pikir bildirgenligi ilimde belgili.

Qaraqalpaq tilinde professor E.Bepdimuratovtıń miynetlerinde til stilleri hám stilistika máseleleri professor arnawlı túrde sóz etildi. Ilimpaz óz izertlewlerinde stilge qaraqalpaq tili mısasında anıqlama berip: “Stil bul haqıyqatında da tildiń tariyxıy rawajlanıwınıń barısında turmıs tarawlarına, til arqalı qatnastıń túrli formalarına konkret situaciyaǵa baylanıslı leksika-semantikalıq, grammatikalıq hám t.b boyınsha sol tarawǵa funkcionallıq beyimliligi menen qalıplesken til qurallarınıń sisteması sıpatında kórinedi” –degen pikirdi bildiredi. Til adamlardıń turmıs xızmetine baylanıslı háp qıylı mánilik paradigmalarda qollanıladı.

Házirgi zaman lingvistikasında sózdiń ishki dúzilisi, sóz mánisi, semantika, semantikalıq órisi, motivaciya hám ataw teoriyalarınıń nızamlıqları hám wazıypalarına súyene otırıp, sózdiń mánilik rawajlanıw, qalıplesiw usılları menen nızamlıqları ashıladı. Atamalar mánileriniń qalıplesiwindegi metafora, metonimiya, sóz mánisiniń tarayıwı,

keñeyiwi sıyaqlı t.b. tillik nızamlıqlardıń awıspalı mánini payda etiwdegi xızmeti, máseleleri oqıwshılar názerine usınıladı.

T.Jumamuratov óziniń poeziyalıq shıǵarmalarında sóz mánilerinen payda bolǵan paradigmalar stillik maqsetlerde keń qollanılǵanlıǵın kóriwge boladı. Mısalı:

Ónerli oynap tuwlaydı,
Mıń tilde sóylep tamasha.
Samal da shertti sırnaydı,
Koncertin kórdik tamasha.

Bul poeziya tilinde qollanılǵan ónerli oynap **tuwlaydı**, samal **shertti**, **koncertin** qusaǵan sózler arqalı shayır ónerli adamnıń quwanışın, tábiyat qubılısınan jańa paradigmalıq mánidegi sózlerdi stillik maqsetlerde qollanıp, sózge taǵıda qosımsha ekspressivlik-emocional máni júklegen.

Ádette kórkem konteksttiń túsiniqli hám emocional mánige iye bolıwında sózler hár qıylı obrazlılıq mánilerdi payda etiwde, olardıń túpkilikli tiykarǵı mánilik ayırıqshalıqlarına tiykarlanadı hám sóz sheberiniń sóz tańlaw, oǵan qosımsha máni júklewi arqalı sóz mánisiniń keñeyiwine erisiledi. Olardıń, yaǵnıy sózdiń stillik maqsetleri máni ańlatıw ózgeshelikleri ayırıqsha orın tutadı. Ásirese stillik intonaciya, pawzalarda sózler hár qıylı mánilerde qatnasıp, olar stillik jaqtan ózine tán bolǵan paradigmalarǵa iye bolıp keledi.

Tuwıldım da jastan sonda kóp boldım,
Shadlı ósip, qurǵın boldım, toq boldım,
Yadtan shıqpas shomılǵanım, júzgenim,
Aydınında móldir suwlı kók kóldiń.

Kórkem ádebıy til fonostilistikalıq tárepinen intonaciyanıń logikalıq yamasa logikalıq-ekspressivligi hám emocional-ekspressivlik kórinisileri áhmiyetli bolıp, sóyleshiniń ruwxıy jaǵdayı, sezimlik sheberligi, quwanıw-qayǵırıwı, tańlanıwı, jeke erkeleniw qusaǵan konnotativlik mániler qalıplesewi hám sózdiń qosımsha tásiri artadı. Bunda ekspressivlik mánilik boyawları sózdiń qudiretin, tásirsheńlik kúshin arttıradı. Awızeki sóylew stiliniń barlıǵında derlik intonaciya tiykarǵı wazıypanı atqaradı. Solay bolsada kórkem stilde intonaciyanıń konnotativlik máni ańlatıwı dárejese ayırıwsha orın iyeleydi. Awızeki sóylew tilinde intonaciya bolsa ayırıqsha sistemaǵa iye bolıp turadı. Ol sóylew mádeniyatı ritmi, sóylewshiniń tezligi, dawıs tolqını tembri hám pátlerinen ibatrat bolıp, sóylemde jıynaqlı, ıqshamlasıp keledi. Kórkem tilde omonimler obrazlılıqtı payda etip, mánilik procesi baslı eki wazıypanı atqaradı. Birinshisi – sóz aǵımınıń mánilik ózgesheliklerine ayırılıwın qalıplestirip, jańa mazmun payda etiw arqalı bir-birinen mánilik ayırmashılıqlar kontekstte áhmiyetli orın tutadı. Ekinshisi – kórkem tilde

ekspressivlik-emocionallıq jańasha mánilikti payda etedi. Sóz mánilerinen paydalanıwda awıspalı mánide qollanıw arqalı ádette tilde hár qıylı ekspressivlik-emociyonallıq mánilerdi ańlatıwda quramalı bolıp keledi.

Kól jaǵalay munarlangan aq qamıs,
Qızıl otaw, aq jay tolǵan kók jaǵıs.
Geyde motor, geyde jelqom zımırıp,
Sayran eter xosh kewilli jigit-qız.

Sóz mánisin tillik kognitivlik, funkcionallıq, kommunikativlik, pragmatikalıq kóz qarastan qarastırılıwı, onıń tiykarǵı belgileri jıynalıp, bir tutaslıq retinde qalıplesiwine tiykar boladı. Sózdiń kommunikativlik sapasın ayqın anıqlawdıń, onıń qollanıwdaǵı mánisin, xızmetin túsindiriwde ilimiy pikir bildiriwge múmkinshilik tuwdıradı. Házirgi zaman lingvistikasınıń áhmiyeti sonda, ol da bolsa sózdiń mánisi menen semantikasınıń rawajlanıwın, tillik mánilik keńislikti, tillik ortalıqtı qalıplestirip, onıń milliy bolmısın saqlaytuǵın qaraqalpaq til biliminiń tarawı bolıwı lazım dep oylaymız. Kórkem obraz jaratıwshı sóz lingvistikada óz tásir etiw shegarasına qaray kommunikativlik hám estetikalıq funkciyanı atqaradı. Sol ushın da T. Jumamuratov shıǵarmalarında kórkem ádebiy stildiń qollanıw shegarası júdá keń bolıp, shayır barlıq stillik múmkinshiliklerden barınsha paydalanǵan. Demek, sóz stillik xızmeti barısında ádebiy til normalarınan da shıǵıwı múmkin degen pikir tuwıladı.

Sinonimlerdi úyreniw arqalı olardıń semantikalık ózgeshelikleri, stillik qollanıwı, gáptegi qollanıw ózgesheliklerine baha berilip, til faktleri arqalı kóbinese adamzat hám onıń sezimleri, haywanatlar atamaları, tábiyat qubılıslarınıń, hár qıylı háreketlerdi teńew arqalı sıpatlanıp beriledi.

Sálem, Tashkent, mehribanlı bas qalam,
Jer júzine dańq kótergen astanam.
Ziyaratqa kelip turman elimnen,
Qaraqalpaq bawırınnan ássalam!
Adam bolsań jámiyetke dáreксеń,
Qosılmasañ tamırı joq tereксеń,
Oylamasañ tek ózińnen basqanı,
Aytshı, qáne, sen kimlerge kereксеń?

Sinonimler sóz mánisiniń ózgesheliklerine baylanıslı ilimpazlardıń dıqqatın ózine tartıp, úyreniw obyektine aylanǵanlıǵın kóriwge boladı. V. G. Belinskiy kórkem obraz dóreitiwshı sinonimlerdi *súwretli sóz* dep ataǵan.

Sonıń menen qatar sózdiń semantikalıq dúzilisinde udayı qatnasıp otıradı, buǵan tildiń leksikalıq- semantikalıq sistemaniń rawajlanıwında kórinetuǵın tillik faktlerdiń guwalıǵı ayrıqsha orın tutadı.

Anam aytıp edi bilsin jaslar dep.

«Aldıńızda talay taw hám tas bar», -dep

Basıp óttim sol jollardıń mánzilin,

Aldı taǵı asatuǵın asqar kóp.

Qaraqalpaq tilinde sóz mánisiniń awısıwınıń belgili usıllarınıń biri teńewlik usıldan ibarat. Teńew hám epitet de basqa troplar usap ádebiy shıǵarmalarda kórkem súwretlewdiń belgili tillik súwretlew quralları sıpatında tanıladı. Sonlıqtan kórkem sóz sheberleri sinonimlerdi jiyi paydalanadı, sol arqalı kórkem ádebiyat stiline tán stillik ayrıqshalıqlardı, sóz obrazlılıǵın, máni ótkirliǵın payda etiwge erisedi – dep kórsetedi professor E.Berdimuratov.

Kórkem shıǵarmalar tilinde sinonimlerden paydalanıwda sóz sheberiniń dóretiwshilik izleniwleri, tapqırılıǵı menen ustalıǵı úlken xızmet atqaradı. Onda obrazlılıqtı ashıp beriwdegi onıń tapqırılıǵı, originallıǵı, qusaǵan poetikalıq ózgesheligi qalıplesip baradı. Ádebiy shıǵarmalardı tán bolǵan kompozitciya, kórkem ideya, tereń mazmun, stillik ózgeshelik, tásirsheńlikke, estetikalıq zawıqlıqqa tiykar bolatuǵın qurılıslıq elementleriniń joqarı sapada shólkemlesiwi arqalı sózdiń ekspressivlik tási qalıplesedi.

Ádebiyatlar

1. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. Nókis, 1990.
2. Berdimuratov E. Ádebiy tildiń funktsionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı. Nókis, 1973.
3. Begmatov E., Boboeva A., Asomiddinova M., Umurkulov B. Úzbek nutqi madaniyati ocherklari. Toshkent: Fan. 1988, 73-191 b.
4. Doniyorov X., Yuldashev B. Adabiy til va badiiy stil Toshkent: Fan, 1988,
5. Karimov S. O'zbek tilining badiiy uslubi. Samarqand: Zarafshan, 1992.
6. T. Jumamuratov. Ómirimniń ózi filosofiya. Nókis. Qaraqalpaqstan. 2005.